

Егемен Қазақстан

 Egemen.kz

Кәуісар

Әдебиет кәусары! Әлде кәусар әдебиет! (Кәусар бұлақ ше?) Құлаққа тосындау ма? Иә, бір сәттік қана созылыңқы секем бе? Есесіне үндестігі мен үйлесімділігі, мазмұн байлығы көңіл пернесін дөп басып, толғаныс тереңіне тарта түсер... Осылайша құлаққа жұғысты боп кетер-ақ! Сөз сұлбасына да сеніммен сіңіп, селкеусіз сыналанар. Асылы, рухани бұлақтың кәусарынан қанып сіміргенде ғана жан мерейленіп, тояттанбай ма? Қаталап кеп кәусар бұлақтан шөл басқаның көзінді шырадай жанғызар бір сәт... Иә, бір сәттік кепкен аңқаны бір демде басар кәусар сусынның күдіреті де... Мейірім қандырмаса, судан да безеді. Рухани бір жұтымның жұғымы жан сарайының жақұтындай жарқырайтынын ойшылдар тіліне безеген. ...Ал біздің мына жазбақшы боп сайланған әдебиеттің әңгімесі бастапқыда қырын тартып, қыңырайған аттай тізгінге көне қоймағанын қайтерсіз. Оның кілтпаны жазушы Жақау Дәуренбековтің «қамшы салдырмаған» асаулығында емес, һәм тәубешіл, сыпайылығында жатқан секілді еді...

Ол сыр суыртпаққа салқын қабақ танытты. Басы артық насихатқа кеуілі шаппайтын тәрізді. Жазуын ғана жазып, елеусіздеу жүргенді ұнатады. Анығы – дабырайтып, дараланғысы келмейді. Толықсыған Аралдың жағасында тұрып, толқынмен ой жарыстырып қалыптасқан балаң жазушы сол кезгі ішкі сыры мол асаулықтың, бүгіндері парасаттылық пен сарабалдыққа, салмақтылық пен саналылыққа, томағалыққа үдерістегендей, оңашаланып ой кеміргендіктен көнтерілілік кейпімен кер маралдай саяқтыққа бой ұрғаны байқалады. Оған мадақ керек емес. Дәметпейді. Қолындағы қалам қасиетіне адал болуға анттасқандай аптықпай, ырғақты ойдың жалына жармасқаны–тағдыры сыйлаған байлығы. Сонысымен күдіреттенеді. Тежеліс сыры осы екен... Әңгімеден әдейі жалтарғанына, әріптестің көңілін жыққанына пысқырып та қарамайтындай паң жазушыға енді қайтіп ықылас, бейіл ояна қояр ма екен дейсің, миға шапқан бастапқы шамданыс пен шамырқанысқа булығып...

Бір қызығы, меселіміз қайтудың орнына Жақау замандастың сыртынан сыр түюге, оның ұсынбаған томдары мен кітаптарын тірнектеп былайша жиыстыруға немесе оқу залдарынан сүзгілеп, нәрін сіміруге машықтанып алдық.

Бізге керегі Жақаудың келісімінен гөрі, титімдейімізден тілшілік тірлігіміз сырттай табыстырған қаламның құйттай дәнінен өсіпөнген тума таланттың шығармашылық қуаты еді. Соның жылдар бойы жүрек жылытқан шуағының шапағаты еді... Сонымен, автордың ықыласынсыз, әдебиеттің әңгімесін бастап кеп жібердік! Жақау не десе, о десін. Жазуын жалықпай, алаңсыз жаза берсін...

Бұған дейін неге үнсіз келгеніме енді өзім таңырқап отырмын. Жазушы Жақау Дәуренбековтің шығармашылығы туралы бір ауыз жақ ашпағаныма қайранмын. Шыққанын шыққанша жүйелі оқып келдім деуден де аулақпын. Дегенмен, жалпы туындыларынан сыбызғы үніндей жан сазын сызылтатын, жүрек түкпіріндегі мұнды суырмалап сыпыратын, тарих пернесін дөп басып, елдік мінез бен ерлік сипаттарды дәлдікпен һәм көркемдікпен әрі сезімді қытықтайтын нәзік үілмен ләззатқа бөлейтін жазбаларын жүйелеп болмағанымен де бірсыдырғы аңсау ауанымен оқи жүргенім өзіме аян. Іңкәрлік деген осы. Ынтықтырады. Тауып оқытқызады. Келесісіне дейін тағат таптырмайды. Баяғы «Күн ұясы», «Саяқ» («Соғыс ойыны») повестері, одан бергі «Соңғы вагон», «Бір нәзік сәуле» хикаялары, жүзге тарта әңгімелер, толғамдық зерделеу сипатындағы «Сөз киесі», тірліктің сан тарабында көңілге түрткі болған түрлі пайымдар тізілісіндей «Ойдауа», оны қазақ балалар әдебиетінің қабырғалы, көрнекті тұлғасы екендігін мойындататын «Жағалау», «Шағала» кітаптарын әлдеқашан ыстық көкірегімізге басып, жұмсақ алақанымызбен күн сайын қысыпқысып қойғандай көтеріңкі күйге бөленетінімізді айтсайшы.

Жазушыны жақсы көріп, шығармаларын індетіп оқып, сырттай сыйластығыңды еселеу үшін көп нәрсе қажет емес екен. Ойланып толғантқан, мұңайтып қуантқан, өмірдің өрт өзегінен күн шуағын себезгілететін серке сөзімен, сергек сезімімен, үзілердей

үмітті қайта жалғайтын жүрек лүпілімен сиқырлап алса, жетіп жатады. Сол жазушы – сенікі! Ол сөйтіп оқырманның ортақ байлығына айналады. Жалқыдан жалпылық мархабатқа ұласқан абырой-беделі мандай тердің өтеуіндей боп жазушыны тұлғаландыра түседі. Сөз тылсымы таңдандырады. Көркемдік көкжиегі кеңіп, әдеби кеңістігі тақырып алуандығымен, образ нақышын әрлендіруімен, сюжеттік мығымдығы композициялық терең түйінделуімен астасып, асқақ полотнолы өмір-сурет, адам-характер, заман-қоғам тұжырымындағы қайраткержазушылық қолтаңбасын қалыптастырады екен. Қалыптасу – ешқандай дабырасыз, байсалды, жүйелі әрі сұғынған көзге де белгісіздеу еңбекпен тұғырланбақ.

Жақауға бір сүйсінетініміз – көзге ұрмай жазады. Сөзге сараң, іске жомарт екендігі кезекті жазуына нүкте қойғанда да андағайлап сезілмейді. Кітабы оқырман қолына тигенде де көнтерілілік танытып, тасада қалатын елеусіздеу жазушының бірі екендігін байқатады. Бұл не? Аса сақтық сыры неде? Насихаттық жасанды тегеурінмен әдебиеттің қанжығасына телінуге теңеспейтін шөлкем-шалыс шығармасымақтарын талант тұғырына лезде қондырып-ақ тастайтын кеудемсоқтардың меселін қайтарудың салыстырмалы түрдегі сокқы-әрекеті ме екен?! Өзінің жазу стилімен, тілдік талғампаздығымен, ой-дәруменінің құнарлылығымен, көркемдік қуатымен, тақырып сонылығымен, қорытып айтар болсақ, жазушылық ар-ісіне адалдығымен әлгіндей әдепсіздерге жасаған қоқан-лоқысы секілді. Оның мұндай қасиетін тек әдеби орта сезіп-біліп жүрген жоқ, ең әспеттерлігі сол, оқырмандары да аңысын аңдап, жасық пен жаңсақты дәлдікпен ажыратарлық дәрежеге көтерілген. Міне, Ж. Дәуренбековтің құмардан шығаратын өзіндік мәрт мінезі осы болса керек. Сапалық сатылары сәтті санамаланып, санаулы суреткерлердің қатарына қосыпты. Оның қолтаңбасын жазбай тану – тамыры бөлек туындыларының бағы ашылғандығының айшықты белгісіне лайық.

Бір шығармасымен-ақ тарихта қалған қаламгерлердің тағдыр-талайына таңдай қағатынымыз бар. Бағалау бәсін осымен асқақтатқымыз келгендіктен шығар. Асылы, пәлсәпалық негізден (әрине, санның сапаға ұласуы) алшақ кетудің ашынысқа ұрындырары мезгелгендіктен, бұл тұжырымның ұпайы ұдайы түгелдене бермесі тағы анық қой. Дегенмен де, бес саусақтың бірдей болмайтыны секілді, жазушы бақытын жалғыз шығармасы-ақ шығандатып жіберетініне мысал көп. «Абай жолы» десек, Әуезов тұратыны ақиқат! «Біздің Ботакөз бен Сәбитті айтам» деп бастаушы еді әңгімесін бір әдебиетшіл қария. Не ерсілігі бар? Роман («Ботакөз») мен автордың (С.Мұқанов) тоғысқан тағдырлары мәңгілікке ажырағысыз боп кеткендей ғой. Сол сияқты...

Иә, бұл жолғы жаңалығымызға Жақау қалай қарар екен? Оның төл туындысы «Көктемір» хикаясын Дәуренбековтің бүгінгі беймаза, түбі дүбірлейтін дәуреніне теліп жіберсек, тұшыныс болар ма, сірә? Автормен қоса оқырмандардың да меймілдеген қуаныштан шекесі қызғалы тұрау! Мұндай пікір тегін айтылмасы хақ. Мыңдаған оқырманның ойы осындай арнаға құйылса, әділдік толқынын тулатқан тасқынға қарсы автордың қандай қарсы қауқары қалмақшы? Әлсіздігінен емес, әлділігінен-ақ мойынұсынар еді-ау! Кітап жазылып біткенше автор ие, ал оқырман қолына тиген соң кесімді сөз соларда екені тағы аян! Демек, Дәуренбеков «дәрменсіз» күйде қала бермекші... Бір мысалы – әдебиеттің осы әңгімесі ғой...

Әзірге төрт томдық таңдамалы шығармаларының бірінші кітабына енген «Көктемір» хикаясының соңғы бетін жапқан оқырман кеудесін керіп, «Көктемір! Көктемір! Көктемір!» дейді жауынгерлік айбатты рухтан айыға алмай алабұртып. Оқырманның шынайы отансүйгіштік сезіміне не жетеді! Елдік тұтастық жолында күрескен, жұртын жаудан қорғап, қол бастаған нәзік жан Сапура ханымның халық алдындағы бедел-абыройы теңдессіз асқақ! Сапура-Көктемір атанып, төтеннен тиген жойқын шабуылдың күйреткен сокқысына төтеп беріп, айла-тәсілмен, ақ білектің күшімен, жүрекжұтқан кейпімен қарсыластарын зәрезап қып, орайлы тұсында құдіретті бір тылсыммен-ақ қимылдарын матап-байлап тастайды! Көріпкелдігі мен көнтерілілігі көктен сорғалаған жасыннан бетер жанын қақыратады жауының. Және де бүкіл ойранды

іс-әрекетін жаутаңдаған халқының қасық қанын аз шығынмен, азапсыз аяқтауға мәжбүрленіп жүреді. Соған лайық ақыл, парасат, данагөйлік мінез танытып, кейбір тұста әдейі жаудан сырғақсып, түпкі мақсатын діттейді. Қолбасылық – алды-артын шолусыз андағай шабысты, берекесіз, бірбеткей, көзсіз тасыртұсыр еместігін дәлелдеп-ақ бағады. Жеңістен соң жеңістің сыры сонда екен!.. Осындай елдік мұратты жолда Ол – Сапура аңыздық бейнеге де айналып кетеді. Әнекей, халқы қанағатпен есімін ардақтап, даралаған дарабоз тұлға – Сапура-Көктемір сол! Көксауытты, қынайбелі небір қақтығыста үзілмей, атпал азаматтай елін, жерін қорғауда ақылына қимылы сай бебеулеткен тосын бейнең сол, кекті келіншек – Көктемір! «Көктемірдің аруағы бар екен, күн күркірегенін қарасайшы! Алдыңнан күнің күркіресе, артыңнан елің дүркірер! Жолың оң болсын, Көктемір! Қолың мың болсын, Көктемір!»– деп ел бабасынан бата алып жорыққа аттанған Көктемірдің екпінінен дауыл тұрғандай екен. Үміт шоғы маздапты. Көксауытты қалқаны бар екенін медет еткен қалың елі бұған дейін қаншама қайғы жұтса да қорғанына айналар нәзік жаратылысты жанға ақ жол, оның қалың қолына қуат тіледі.

Тарих сүрлеуінен суыртпақтасақ, 1775 жылдың қаңтарында Пугачев өлтірілді. Бірақ Қазақстандағы көтеріліс одан соң да жалғаса берді. Қазақ даласында оның ең соңғы жаңғырығы «Көзге көрінбейтін адам» деген атауының бас көтеруі болған еді.

Алғаш рет «Көзге көрінбейтін адам» туралы хабар 1775 жылдың қыркүйегінде пайда болыпты. Қазақтардың арасында ешкім көрмесе де, бірақ оның дауысын естіген бір адам пайда болады. «Көзге көрінбейтін адам» халық арасынан шыққан қарапайым әйелдің үйінде тұрады екен деген аңыз тарап кетті. Патша тыңшыларының анықтағанындай, «Көзге көрінбейтін адам» ішінен сөйлей алатын қабілетке ие, осы әйелдің өзі болып шыққан. Бірақ қазақтардың ішінен осы әйелдің нағыз рөлі туралы ешкім де білмейтін еді. «Көзге көрінбейтін адам» орта жүзде бас көтерген болатын, бірақ ол құрған халықтық қозғалыс негізінен Кіші жүздің Тама мен Табын руларының арасында дамыды.

«Көзге көрінбейтін адам» халықтың қасіретін жеңілдете алатын «государьдің» (Пугачевтің) маңына топтасуға шақырады.

«Қазақ елінің тарихы» атты еңбекте (1943 жылғы басылым, Алматы, 2012 ж. 267 бет): «Көзге көрінбейтін адамның» жүргізген үгіт жұмыстары халық бұқарасы арасында зор табысқа жетті. Оған сыйлықтар ағылып, оның қасына екі мыңдай жігіт топтасты. Толқулар Табын мен Тама руларымен шектеліп қана қойған жоқ. Сұлтандар, олардың ішінде Досәлі де бар, «Көзге көрінбейтін адамды» ұстап алу үшін қарулы отрядтар жіберді. Дегенмен, ол әйел Ойыл өзенінің арғы жағына тығылып қалды. 1776 жылдан бастап ол әйел туралы мәліметтер тарауын тоқтатты». Міне, осы тарихи шындықтың аясында өрбіген халықтық толқулардың кейбір сәттерін «Көктемір» хикаясына өзге қырынан өре білген Ж.Дәуренбеков ғұмырлы шығарма жазып, мықты қарымын дәлелдеді. Кіші жүз қазақтарының Пугачев басқарған шаруалар соғысына қатысуы кең қанат жайғаны соншалық, Нұралы хан патша командованиесінен көмек сұрауға мәжбүр болған. Ал осындай қысталаңда СапураКөктемір қолының сойқан сілтесі таңырқатпай қоймайтын... Жазушы таланты да осындайда қылыш жүзіндей қылпып кетеді екен.

Сапура-Көктемірдің өміршеңдігін алдын ала көрегендікпен пішкен жазушы бұл кейіпкерінің қимылын Францияның ұлттық батыр қызы, ағылшындарға қарсы азаттық күресін басқарған Жанна д'Арктің жанқиярлығымен шендестіргендей болады. Шаруа отбасында дүниеге келген ол бала кезінен діншіл болған, өзін құдай Францияны азат етуге жіберді деп сенді. Ол басқарған жасақ үлкен жеңістерге жетіп, 1429 жылғы мамырда ағылшындардың қолында болып келген Орлеан қаласын азат етті. Осы еңбегі үшін халық оны Орлеан қызы деп атады.Талай жеңістер оның есімін халық арасында аңызға айналдырғанымен, халықтық соғыстың өршуі король мен сарай ақсүйектерін қатты шошытты. Ағылшындардың одақтасы бургундардың тұтқынына түсіп, оны ағылшындарға сатады. Руандағы шіркеу соты оны құдайдан безген, сиқыршы деп айыптап, өртеп жібереді. 1456 жылы осы іс қайта қаралып, оның есімі салтанатпен ақталады. 1920 жылы

католик шіркеуі оны әулиелер қатарына қосты. Құдды, оның күрескерлігі мен сиқыршылығы Сапура-Көктемiрге де дарып-ақ баққан секiлдi...

Қарап отырсаңыз, «Көзге көрiнбейтiн адам» да, Жанна д'Арк те елiнiң азаттығы үшiн жүрекжүтқандығымен таңдай қақтырады. Жақаудың Көктемiрi де кез келген қақтығыста көктен түйiле түскендей боп, жау шетiне ытырыла, ызбарлана, андыздап тиiп, үнемі үстемдiк құрады. Үшеуiнiң бойында да болжағыштық, тiптi сиқырлық, диуаналық қасиеттер қабысып жатқандай.

Төтеннен жау шауып, жермен-жексен етiлген ауылының үстiнен қапыда шығудың қасiретiн Сапурадан, оның iнiсiнен, басқа да үзеңгiлестерiнен артық кiм аза тұтты десеңiзшi! Қарақұрым киiздей иленiп, күл-қоқысқа айналған ауылда тiрi пенде қалмаса, жүрек қақ айырылмай ма? Кек, намыс, ар-ождан бұрқ-сарқ қайнайды. Нар тәуекел! Қазақ қыздары қысылтаянда ертегiден өткен қасарыспа мiнез танытып, атқа қонып, аңыздағыдай аныратпа қиқуымен жердүниенi қақырата елiн-жұртын қасық қаны қалғанша қорғамап па едi?! Сапура да сол найзағай жасынды апаларындай атқа қонып, қол бастап, тақым қысты... Нәзiк жүрегi алаулады, ақ бiлегiне шоқпар iлiп, үлбiреген саусақтарымен егеулі найзаны қыса ұстап, Қобыландыдан бетер қоқиланды. Жетi атасынан дарыған батырлығы талдырмаш бойын құрыштай қуаттандырып, әкесiнiң аңға шығарып шыңдағанынан құралайды көзге ататын мергендiгi қалыптасқан, не нәрсеге де қырын шапса, жаужүректiгi ұстай қалып, қарсыласын томардай ғып домалататын бұл сиқырлы Сапура қыз Көктемiр атанып, кезiккен жауын тiлерсектен қағып, қақырата беретiн болды. Күйеуiн қалмақтар өлтiрдi. Анасы ауылда шапқыншылар қолынан мерт болды. Несi қалды ендi Сапураның? Жәннат жерi күйген туырлықтай қан-сөлсiз тырысып, жиырылып жатыр. Көнталақ! Көтердi қолын Көктемiр! «Бәрiне аян бередi екен!» – дегенi елдiң шын екен, Көктемiр назарын қайда салмасын бел қайыстырған жауының ыңыршағын қапыда айналдыра салады. Уа, құдiреттi Көктемiр! Сендей де қыз жаратылады екен-ау, бұл жалғанда! Ел еңiреп тiлесе, еңку-еңку жер шалған заты бөлек тұлға туылады екен-ау! Халық аңсары – алақұйын заманның алабөтен соққан құйынын терiсiнен оңға бұра қоятындай адуынды келедi екен. Соның кепiлi – Көктемiр!

Жазушының сомдауында Көктемiр бейнесi бiр сәт суда жүзген балықтай буынсыз боп көрiнгенiмен, кенет сарт-сұрт егесте күллi әлемнiң техникалық тұмарындай жарқыл-жұрқылданып, тiптi атомға тән қырынды құйынның нәубетiмен жұмырына жұғын қалдырмай жұтып, басқыншы әулекiнiң өзiн әукесiнен сипағандай етiп, момақан күйге түсiретiн сиқырға суарылған ерен сипатты сайыпқыран. Күн күркiресе – Көктемiр, сел тасыса – Көктемiр, жауын жайпаса – Көктемiр! Кектi шабуылда тоқым қағып, топырақ сүйiп, тосыннан таптап ала жөнелетiн Көктемiрдiң рухты қимылын суреттеуде жазушы талант тегеурiнiн аямай, селкеусiз суреткерлiгiмен сүйсiнтедi. Кестелi тiл, кең тынысты көрiнiс, кернеулi ой, нақты сюжет, шымыр композиция өз-өзiнен буырқана үйлесiм тауып, Көктемiрсiз өмiр жоқтай иландырып, жеңiс жаңғырығымен бейбiт заманға уанта түседi.

Атаман Самановтың стратегиялық құбылмалы саясатының шырмауық торына түспей жалтарып, аңқауланған боп патша пиғылын пәтуасыздандырып, халық мұқтажын дiттей бiлуiмен және де жорықтан шығынсыз шығуды мұрат тұтып, үрей билеген жерде ұйысу жоқтығын iс-қимылымен дәлелдейтiн Көктемiр Нұралы ханның амалсыздан дағдаратын тұсында ақылмандық жолымен ел пайдасын шешерлiк шемендi жүрегiнiң жұмсақтығымен һәм болаттай берiктiгiмен тамсандыратын сәттерiн бейнелi беруде Ж. Дәуренбековтiң шеберлiк қыры жарқырай ашылады. Мысалы, Нұралы ханның патшалық елшiлердi қабылдап, олардың айнымалы ойларын қақпақылдап парықтаудағы әккiлiк рөлiн жiтi аңғарып суреттеген автор, оның әкесiнiң жиi айтатын мына бiр нақылдай сөзiн есiнде тiрiлтуi өткеннiң сабағынсыз бүгiннiң тұл екендiгiнен сыр алғызады: «Қатты айтпа қабағы түйiлер, асып сөйлеме алдыңнан тосар. Толқынды ойың шалымды болсын, ырғақты сөзiң нанымды болсын. Жүзiн жылыт, жүрегiн ерiт. Iшiндi бiлсе де iсiндi бiлмесiн», деуiнде мәнiс бар екендiгiн айбындатып емес, тұспалдап сыналайды. Сырғытпа, сырдаң емес, сыпайы аңғартады. Осы тоқтам арада апта салмай жатып

бекіністерге қаптай шапқан қалың қолдың алдында жаңа патша соғыс бастаған көрінеді деген суық хабар селдей жайылғанда да елдік мүддеге сызат түсірмеуге себесін болғанын жазушының дәлдікпен ықтияттауынан айқын аңғарғандай боласыз. Сенімсіздікті сеніммен шарпуы, сезіктенгеннен серпіліс суыруы, шәлкес қадамнан шынайы талпыныс тудыруы қаламның қыбымен қуаттанатын нәзік құбылыс екендігін ескерсек, Жақаудың ой-иіріміндегі мол әлеуеттің сырына тамсана түсетініміз тағы аян. Және де суреткерлік-сыбызғы әуенінің тылсымына үйіріп әкетерлік қыл-перненің үлі бойды қалай еркелікпен, кейде ессіздікпен шарпыса, міне, бұл жазушы көтерілген көркемдік деңгейдің парасатты парқы дер едік.

Қалай десек те, Көктемір бейнесі қазақ әдебиетіндегі көкмұнарлы кесек те кемел персонаждың халықтық мүдде тұрғысынан өніпөскен, ел аузында ерлігімен дараланған тұлға екендігінде дау жоқ. Оның сенімді серіктерінің бірі Сейдәлі, Пугачев жорығына қатысуымен, ал тағы бірі Қасайтүрік жасағы орыс хуторларын талқандауымен ерекшеленеді. Сейдәлі сұлтанның патшаға келуі, башқұрттарға қарсы шабуылы, орыс-казак бекіністерін басып алуы сияқты еркін қимыл-текетірес Көктемір бастаған азаттық екпінінің маңызын үстемелей түсері анық. Сол себепті де Сапура-Көктемір туралы аңызға бергісіз шындықты бағалы хикаясына көркемдікпен арқау ете білген жазушының осы туындысымен-ақ әдебиетіміздің алтын қорына енеріне күмәнсіз сенеміз. Көктемірдің шайқасына тәнтілікпен бас ұрғандардың далада Жанна д'Арк пайда болғандай ғып әсірелеп емес, шынайылық тұрғысынан әспеттеп айта жүруін прозада келісті кескінделгенін оқырмандар да жоғары бағалап отыр.

Жалпы, Жақаудың тарихи тақырыптар талайына жазылған жазушы екендігін де осы індете зерттеу барысында аңғарғандай болдық. Иә, оның қазақ балалар әдебиетіндегі өзіндік сүрлеулі, айырықша елеулі, сәби жүрегінің лүпілін аңғарымпаздығы, кейінгі жылдардағы бірнеше көркем-кескіндемелік лағыл жырға ұқсас шағын әңгімелері оны «бала үшін туған қаламгер» дегізерліктей айбарландырып қойған еді баяғыдан. Әсіресе, жаңа ғасыр ұрпақтарының ұлттық дүниетанымын түбірлей, ежіктей жазуымен олардың ата-баба дәстүріне лайық өсіп-өркендеуін уағыздайтын шығармалары, нақ бүгінгідей тәрбие-тәлім бағдары батыстық үлгіге емеурінденіп кеткен өткелекті тұста, кішкене оқырмандарына ауадай дәру екендігін сезінеміз. Тіпті Жақаудың қырағы көзінен ауыл баласының да, бұрынғы астаналықтың да елордаға келіп қоныстанып, ертеңгі нұрлы болашаққа қол соза бастауының түрлі тағылымды хикаялары бір сәт қалыс қалмайды. Әсіресе, бала тақырыбының үлкен-кішісі жоқтығын ескерсек, жазушы өз миссиясын адалдықпен орындап жүргеніне дәйектеміз жетіп артылады.

Сөйтіп, балалар жазушысы болып қалыптасқан Жақаудың талант таразысының бір басын тарихи-танымдық шығармалары ауырлатып тұрғанына енді көзіміз жетті. Мәселен, «Көкжалда» Хиуа хандығының сыр бойына қол салуына қарсы шықпақ болғандардың Батырға айлалы тор құруында тылсым мәніс жатыр. Бірақ Батыр алдынан ор қазыла береді. Сәйгүлігін алып кетіп, алдап қолға түсіріп, төбеде өз қандастарының жебесінен ажал құшуы – жау алдында рухы жығылмаған Батыр бейнесін көкжалдай етіп сенімді суреттеген жазушының шеберлігі сүйсінтеді. Немесе, майдан даласындағы қуғыншылардан қашқан арғымақтың иесінің денесі суға ысырылып, батып кеткенімен, асаудың ұстатпай құйындатуынан Ер рухының өшпейтіндігін сөз сырымен бөктірген қаламгерге ризашылығымызды жасырмаймыз әсте.

«Үзеңгі дос» хикаясын алсақ, Ақтан батыр мен Жанқожа батырдың Хиуаның өкпесін тіліп, елін езгіден құтқарған олардың енді орысты шаппақ ниетінің өршігенін, соның ыңғайында казактармен айқасын, тарихи шындықты бұрмалаусыз шыншыл суреттеуі – қаламгер табысы. Ақтан батырды жөңкілген ақшулан бұлттардың еске түсіре беруінде де авторлық шешімнің тылсымындай гәп жатыр...

Осы аталған тарихи туындылардың қайқайсысында да автордың білімдарлығымен қоса, сарапшылдығы негізінде арқауланған оқиға желісі жүйелене тарқатылуымен, тілдік, диапазондық байыпты қамтылуымен оқырманды қызықтыра елітіп отырады екен.

Тарихтың мың қатпары алақандағыдай жазылып, стильдік өңмен әрленіп, түрлі-түсті оқиғалық сипатымен сындарлы ашылады. Міне, дәл осы қуатты қолтаңба жазушының әлеуетін одан әрмен әлдендіріп әкететіндей. Алдымен шығармасын ұнатып, иесін содан соң қадірлей бастайтын талғампаз оқырмандардың қағылез әлде қатқыл мінезін осы тұста аңдап, автордың кәдуілгідей тосын жаңашылдығына қайран қалғандаймыз. Расында да, туындысы авторын сүйрелеп жүретін мысалдарды да әдебиет айдынынан ұшыратып қалмаймыз ба? Иә, солай. Тегеурінді туынды ғана сөйте алады, текті мінез танытады. Бұл жерде қалай десек те Жақаудың танымалдығын тиянақтаған оның сүбелі шығармаларына сүйсінуіміз керек шығар... Суыртпақталған осы сырдың бір ұшығы өзіміздің де әдебиеттің осы әңгімесіне кіріскенде автордың рұқсатына соншалықты иіле қоймай, туындыларының өз туын жықпайтынына зәредей секемсіз құмбылдық танытып, қаламға жүгінгеніміз де сондықтан болар-ау! Ретті сәтінде осылайша ақталғанымыздың да еш сөкеттігі болмас. Әсілі, қаламымен шүмектеткен маңдай тері «Құрмет» орденімен, Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығымен орынды әспеттелген жазушының өз-өзіне сенімділігі бек қайран қалдырып, зор үміттендіреді.

Бейтаныс адам мінезі жаныңа туа біткендей жақындасып кетсе, одан іргенді аулақ салуға пұрсатың, тіпті хақың болмаса, жазушы кейіпкерлерінің шынайылығы сол деңіз. Солармен етене өмір кешіп, тыныс алып, қанаттасып жүрсеңіз, жан ләззатындай кәусарлы бұлақ сусыны қаталаған тұста шөл басқызар. Сөзіміздің дәлелі – «Кілт» хикаятындағы образдар галереясы. Әл үстінде жатқан әкенің халін білмекке жиналған балалары іркестіркес жеткенімен, шаңырақ киесін ұстанып ешқайда жылжымай отырған қарттың ойын сан-саққа жүгіртеді. Келді, көрді. Үдере жөнелмек енді. Балалық парыз осымен түгесілмек пе? «Бұлар мен өлсем де өстеді. Көме сап тұра жөнеледі ғой. Ит тірліктің ұстатпас қызығын қуып жүрген немелер емес пе. Бастарына келгенше әке көңілінің балада екенін қайдан білсін...», деп өзімен өзі болып жатқанда, жолға асығыс жиналған олар кәрі әкеге өздерімен бірге ала келген дәруді өздерімен бірге алып кетіп бара жатқандарын білген жоқ еді... «Көңілінің түкпірінде қасиетті тұмардай сақтап келген қарашаңырақтың қасиетті кілтінің ешкімге керексіздігін сезінген шал сазарып үнсіз қалды, кемпірі көзіне жас алып кемсең-кемсең етеді». Түсін, шырақ! Өлімнен де ауыр жан азабы бар екен-ау, қинайтын...

Жақаудың әрбір әңгімесі ынтықтыра тартады. Тылсымын бір сөзбен тап басып айту тағы қиын: әсерлер әлемі әрқилы; өмірден өткен әңгімешіл жоқ; сенің ойыңның күдігі мен күлкісі өзіңді шошытудан бастап, өзгенің жанын қари жөнеледі; немесе басқаның жүрегі тілімденіп жатқанда сен дым сезбегендей тымырайып қала алмайсың ғой; ең «қорқыныштысы» – жазушы қайбір шығармасында да Сен туралы жазып отыр екен-ау!.. Демек, өзіңді өзіңнен артық танитын бұл қаламгерге бағынбай көр енді. Бірқынан шықпайсың енді оның!.. Қирамаса да сызат түскен шыныаяқ («Хрусталь»), демократияның үрейі билеген ауыл дүрлігісі («Ауыл көлеміндегі төтенше оқиға»), желтоқсаншылдардың мәрмәр тасына қойылған гүлдерді биліктің сыпырып әкете беруі («Имангүл»), арызқойлығын қоя алмайтын «жаналғыш» жан («Анау»), ауыл мінезіндегі айнақатесіз жаратылған жігіт («Елекбай екінші»), оңашада дос болып, жұрт көзінше қорашсынатын лауазым иесі («Көңіл»), бастығының «керек адамының» шаруасымен жүріп, оны уақытында үлгерте алмаса да жүкті әйелді босандыруға себесін жасап, нағыз керек адамның дүние есігін ашуына қамқорлық еткен жүргізуші («Керек адам»), т.б. әңгімелер Ж.Дәуренбековтің жазу байлығын еселеген татымды туындылар десек, орынды болар.

...Әдебиеттің әңгімесін әзірге тәмамдадық. Жақау не десе, о десін. Жазуын жалықпай, алаңсыз жаза берсін...

Қайсар ӘЛІМ